

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2
(Kasım/November 2021)

İşârî Veçhesiyle *Tefsiru'l-Mazharî*'de Kıraat Olgusu

The Case of Recitation in *Tafsîr al-Mazharî* with Its Ishârî Aspect

Ahmet Arif Akbaba

Öğr. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı

Lecturer, Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Department of Qur'an Reciting and Qir'at Science
Bolu/Turkey

ahmetarifakbaba@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-2239-5395

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 02 Ağustos 2021

Date Received: 02 August 2021

Kabul Tarihi: 04 Kasım 2021

Date Accepted: 04 November 2021

Yayın Tarihi: 30 Kasım 2021

Date Published: 30 November 2021

Yayın Sezonu: Güz

Publication Season: Autumn

<https://doi.org/10.33931/dergiabant.977675>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Atıf/Cite as

Akbaba, Ahmet Arif. "İşârî Veçhesiyle *Tefsiru'l-Mazharî*'de Kıraat Olgusu". *Dergiabant* 9/2 (Kasım 2021), 725-747. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.977675>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Bolu, 14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

İşârî Veçhesiyle *Tefsiru'l-Mazharî*'de Kıraat Olgusu

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'in icaz yönlerinden birini de hiç kuşkusuz kıraat ilminin alt başlıkları altında değerlendirmeye tabi tutulan kıraat farklılıkları oluşturmaktadır. Bu yönüyle kıraat farklılıkları, tefsirlerin vazgeçilmez anlamlandırma veçhelerinden biri olması hasebiyle önem arz etmektedir. Tabii olarak gerek dil gerek fıkıh gerekse tasavvuf ekollerine mensup müfessirlerin kıraat vecihlerine yaklaşımı ve bunları anlamlandırma yöntemleri de yekdiğerinden farklılaşmaktadır. İşârî/tasavvufî tefsir kategorisinde zikredilen *Tefsiru'l-Mazharî* de bu yönüyle dikkat çeken tefsirlerdendir. Kıraat olgusu yönüyle akademik alanda çalışılmadığı müşahede edilen bu eser, kıraat ilmi çerçevesinden dikkatlere sunulacaktır. Bu çalışmada başlıca şu soruların cevapları aranacaktır: Senâullah Pânîpetî'nin kıraatte takip ettiği bir ekol var mıdır? Ferş ve usûl farklılıklarını anlamlandırmada tasavvufî etki görülmekte midir? Şâzz kıraatlere yaklaşımı nasıldır? Kıraat ilmine dair kendine has özel tanımları mevcut mudur? Kıraatleri değerlendirirken tercihte bulunmuş mudur? Bulunmuşsa yekdiğerini eleştirmiş midir? Kıraatleri senetleri bakımından tasnife tabi tutmuş mudur? *Yedi harf* ile ilgili rivayetlere yaklaşımı nedir? Bunun gibi kıraat ilminin temel problematğine dâhil olan hususlar zikredilip bunların cevapları müellifin yaklaşımıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın ana hedefi günümüzde fazlaca ön planda olmayan bu tefsiri, kıraat ilmi muvacehesinden dikkatlere sunmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kıraat, İşârî, Mazharî, Senâullah Pânîpetî.

The Case of Recitation in *Tafsîr al-Mazharî* with Its Ishârî Aspect

Abstract

One of the i'jâz aspects of the Qur'ân is undoubtedly the differences in recitation, which are evaluated under the sub-headings of the science of recitation. In this respect, the differences in recitation draw attention because it is one of the indispensable interpretation aspects of classical tafsîr. Naturally, the approaches of the schools of language, fiqh and mysticism to the differences in recitation and the methods of interpreting them also vary as well. *Tafsîr al-Mazharî*, which is mentioned in the category of ishârî/şûfî tafsîr, also draws attention with this aspect. This book, which has not been studied in the academic field in terms of the phenomenon of recitation, will be presented to the attention within the framework of the science of recitation. In this study, answers to the following questions will be sought basically: Is there a school that Senâullah Pânîpatî follows in recitation? Is there a mystical effect in making sense of the differences in fersh and method? What is his approach to the shâdh recitations? Are there any specific definitions of the science of recitation? Did he make a choice while evaluating the recitations? If so, has he criticized the other? Has he classified the recitations in terms of isnâds? What is his approach about the seven letters? Like this, issues that are included in the basic problematic of the science of recitation will be mentioned and their answers will be tried to be revealed with the approach of the author. The main goal of our study will be to present this tafsîr, which is not in the foreground today, from the perspective of the science of recitation.

Keywords: Tafsîr, Recitation, Ishârî, Mazharî, Senâullah Pânîpatî.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in inzâliyle beraber âyetlerdeki murâd-ı ilâhîyi anlama gayreti ilâhî kitabın o zamanki muhatabı olan sahâbeden itibaren her dönem karşılık bulmuştur. Bu sebeple farklı kabilelerden müteşekkil Arap toplumunun dil yapısı göz ardı edilmemiş

vahyin son dönemlerinde¹ Hz. Peygamber'den varid olan “...Kur’ân, yedi harf üzere nâzil olmuştur”² hadisinin tanıdığı ruhsatla farklı kabilelere mensup insanlar da dillerine yatkın üslupla Kur’ân’ı okuyabilmiş ve onu anlamının gayreti içerisinde olmuşlardır.³

Yukarıda bahsi geçen hadis muvacehesince sahâbe, Hz. Peygamber'den ahz ettiği kıraati, farklı coğrafyaların fethiyle beraber o yerlerdeki Arap ve Arap olmayan Müslümanlara öğretmiştir. Daha sonra kıraat ilminin geniş coğrafyalara yayılmasında sonraki nesil olan tâbiûn ise önemli görevler üstlenmiştir. Zira fetih hareketleriyle genişleyen İslâm beldelerinde insanların, kendine mahsus kuralları bulunan Kur’ân’ı, tanınan bu ruhsatla öğrenmesinde tâbiûn neslinin gayretleri ehlince bilinen bir gerçektir. Hatta diyebiliriz ki bu nesil buldukları bölgelerin kıraat müktesebatının şekillenmesinde başat rol oynamışlardır.⁴

Daha sonra ilâhî bir izin olan “yedi harf” ruhsatının beraberinde getirdiği kolaylığın yanında, uydurma kıraatlerin de önünü açmış olması kıraat ilmi sahasında tam bir kaos ortamını tevliid etmiştir.⁵ Sonuç olarak bu ilimde “imam”⁶ vasfını haiz kıraat âlimleri tarafından kendine has şartlar⁷ çerçevesinde kıraatler belli bir sayıya⁸ tahsis edilmiştir.

Yine bu ruhsatın neticesinde kıraat farklılıklarının Kur’ân’ın mana zenginliğini ortaya çıkarmasında; farklı fikhî, kelâmî hükümlerin istinbât edilmesinde yadsınamaz rolünün varlığı sebebiyle müfessirler eserlerinde bu ilme kayıtsız kalmamışlar, kıraat farklılıklarının söz konusu olduğu âyetlere yeni açıklama ve farklı yorumlar getirmişlerdir.

¹ Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 34.

² Ubey b. Ka'b'tan rivayet edildiğine göre Cebrâil, Rasûlullah'a gelerek “Allah, ümmetine Kur’ân’ın tek harf üzerine okumanı emrediyor” diye bildirince Rasûlullah “Allah’ın affını ve mağfiretini diliyorum” diye dua etmiş. Bunun üzerine “Allah, ümmetine Kur’ân’ı iki harf üzerine okumanı emrediyor” diye bildirince Rasûlullah “Allah’ın affını ve mağfiretini diliyorum. Ümmetimin buna gücü yetmez” diye buyurmuş. En nihayetinde “Allah, ümmetine Kur’ân’ı yedi harf üzerine okumanı emrediyor. Hangi harf ile okurlarsa isabet etmişlerdir” diye bildirilmiştir. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdûlbaki (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 274 (1/562). Konuyla ilgili rivayetler için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 44-90.

³ Ahmet Arif Akbaba, *İbn Cüzeyy’in Et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Fersu’l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

⁴ Mesela Kûfe bölgesi kıraatine mushafların istinsahından önce İbn Mesûd yön vermişken sonraki süreçte ise tâbiinden olan Abdurrahman es-Sülemî’nin kıraati etkili olmuştur. Bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: OTTO, 2016), 30.

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. El-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru’l-Maârif, ts.), 45; Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 284-290.

⁶ İbn Mücâhid bu alanda kalem oynatan ulemayı “İmam”, “Hafız” ve “Mübtedî” şeklinde üçlü tasnife tâbî tutmuştur. Geniş bilgi için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 45-46.

⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an me’âni’l-kırâât*, thk. Abdülfettâh İsmail Şilbî (Kâhire: Dâru Nahda, 2010), 43; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-‘aşr* (Beyrut: Dâru’l- Kütübî'l-‘İlmiyye, ts.), 1/9.

⁸ Kıraatlerin muayyen sayılara tahsisi için bk. Maşalı, *Kıraat İlmi*, 48-97.

En nihayetinde bu durum müfessirlerin eserleri için vazgeçilmez anlamlandırma veçhelerinden biri olmuştur.⁹

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/922), Ebü'l-Leys Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (öl. 373/983), Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî (öl. 450/1058), Ferrâ el-Begavî (öl. 516/1122), Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî (öl. 538/1143), Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye (öl. 541/1147), Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (öl. 606/1209), Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer el-Kurtubî (öl. 671/1273), İbn Cüzey (öl. 741/1340) ve Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân (öl. 745/1344) eserlerinde kıraat ilminin temel hususlarını göz ardı etmemiş ve âyetleri kıraat farklılıklarını dikkate alarak yorumlamış müfessirlerden bazılarıdır.

Bahse konu farklılıklara bigâne kalmayan müfessirlerden biri de Senâullah Pânîpetî (öl. 1225/1810)'dir. Müellif, eseri *Tefsiru'l-Mazharî*'de kıraat farklılıklarına sıklıkla temas etmesi yanında teferruatta kıraat kitaplarını aratmayan kıraat bilgilerini ele alıp incelemesi de ayrıca dikkat çekmektedir. İfade etmek gerekir ki bu bilgileri aktarırken müfessirin kaynak kitap olarak kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1052)'nin *et-Teysîr fi'l-Kirââtî's-Seb'ini*¹⁰ seçmiş olması önem arz etmektedir.¹¹

Bu makaleyle müellifin kıraat ilmine yaklaşımı incelenip kıraat farklılıklarının âyetlerin manasına olan katkısını kendi penceresinden ele alarak bu alana katkı sunmak amaçlanmaktadır. Müfessirin mevzubahis farklılıklara yaklaşımı incelenirken konuyla alakalı farklı tefsirlerdeki yorumları da yer yer zikredecek böylece işârî tefsir açısından şayet varsa farklı yorum ve yaklaşım tarzını da ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca yapılan alan çalışmalarında özellikle kıraat alanında müfessirin doğup büyüdüğü yer olan Hint alt kıtasının hak ettiği ilgiyi görememiş olması bir tarafa, eserin işârî tefsir kategorisinde zikredilmesi¹² makaleyi ayrıca önemli kılmaktadır. Zira işârî tefsir tasnifinde zikredilen eserlerin kıraat ilmi çerçevesinden kritize edildiği çalışmalar makale¹³ düzeyinde olup yok

⁹ Ömer Başkan, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tescîhi -el-Muharraru'l Vecîz Örneği-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 10.

¹⁰ Abdurrahman Çetin, "et-Teysîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/51.

¹¹ Müfessir özellikle Fâtiha Sûresi'nin tefsirinde idgâm bahsini ele alıp etraflıca incelemesi bu konudaki kıraat imamlarının kıraat yaklaşımlarını ve konuyla ilgili Kur'ân'da yayılmış olarak bulunan idgâm konusunu yerlerini zikrederek ele alması aynı yöntemi kullanan Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-Kirââtî's-Seb'* adlı eserini anımsatmaktadır. Kitaba atıf yaptığı yerler için bk. Kâdî Muhammed Senâullah Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî* (Pakistan: el-Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1992), 2/67, 5/89-372, 6/28-55-214, 8/39, 10/50-63-289; Ayrıca bk. Şaban Karasakal, *Kur'ân'ın İşârî Yorumu* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 68.

¹² Tefsirin işârî boyutunu sıklıkla zikrediyor olmamız eserin bu boyutunun ön planda olması ve çalışmayı da bu perspektiften kritize edecek olmamız hasebiyledir. Yoksa tefsirin rivayet ve dirayet boyutunun bulunmadığı iddiasında olmadığımızı, bu alanda yapılan tasniflerin de gerçekte örtüşmediğini belirtmek isteriz. Örnek için bk. Atik Aydın, "Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 271-293.

¹³ Mehmet Dağ, "Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği", *I.Uluslararası Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî Sempozyumu* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 443-452; Süleyman Derin, "Sûfî Tefsir Anlayışı ve Kıraat İlişkisi",

denecek kadar azdır. Ancak hali hazırda İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'nda, Yavuz Arslan'ın "Kıraat Farklılıklarının İşârî Tefsir Açısından Değerlendirilmesi - Rûhu'l Beyân Örneği -" adlı yüksek lisans düzeyindeki çalışmasının devam ettiğini belirtmek gerekir.¹⁴

Hakkında fazla çalışma olmamakla beraber zikredilen eser, Abdülhamit Birışık'ın *Hint Alt Kitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*¹⁵, Şaban Karasakal tarafından *Kur'ân'ın İşârî Yorumu ve Senâullah Pânîpetî'nin Tefsiru'l-Mazharî Adlı Tefsiri*¹⁶ isimli kitaplar ve Yakup Yüksel'in tefsir yöntemi açısından kritize ettiği *Muhammed Senâullah Panipetî ve Tefsiru'l-Mazharî Adlı Eseri*¹⁷ isimli makaleyle ele alınıp incelenmiştir. Doğal olarak zikri geçen çalışmalarda, makaleye konu olan eser, tefsir metodolojisi açısından incelemeye tabi tutulmuş, müellifin eserinin ilm-i kıraat açısından hususiyetine dair analizlere oldukça az yer verilmiştir. Kaldı ki iki ayrı çalışmanın konusu olması gereken kıraat ilmine dair önemli başlıkların tek bir çalışmanın konusu olarak ele alındığından olsa gerek yapılan bu analizlerin yüzeysel kaldığı söylenebilir.

Bu çalışmalar sebebiyle makalede eser ve müfessir ile ilgili bilgiler kısa tutulup teferruatlı bilgi için zikri geçen çalışmalara yer yer atıfta bulunulacaktır. Sonrasında müfessirin eseri özelinde kıraatlere yaklaşımı ele alınacaktır. İfade etmek gerekir ki çalışmada ele alınan hususların ayrıntısı yazının makale formatında olmasından mütevellit sınırlı kalacaktır. Bu noktadan hareketle makalenin, konu ile ilgili yapılacak yüksek lisans ve doktora çalışmalarına kapı aralması ve konunun, ilgili tezlerde etraflıca incelenmesiyle alana katkı sunulmasına vesile olması amaçlanmaktadır.

1. Müfessirin Hayatı ve Tefsiru'l-Mazharî Adlı Eseri

Tefsir, hadis, fıkıh âlimi ve mutasavvıf olan müellif 1143/1730 yılında Hindistan'ın Batı Pencâb'ın Pânîpet şehrinde doğmuştur. Babasını küçük yaşta kaybetmesi sebebiyle terbiyesiyle ağabeyi ilgilenmiştir. Henüz on sekiz yaşında iken medrese ilimlerinden aldığı icazetin yanı sıra müridi olduğu Mazhar-ı Cân-ı Cânân'dan da tasavvuftan icazet almış ve onun halifesi olmuştur. Ayrıca onun en meşhur üç talebesinden biri kabul edilmiştir.¹⁸ 1225/1810 yılında doğduğu yer olan Pânîpet'te vefat etmiştir.¹⁹

Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları 4 (2002), 337-344; Kadir Taşpınar, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020), 112-148.

¹⁴ Yavuz Arslan, *Kıraat Farklılıklarının İşârî Tefsir Açısından Değerlendirilmesi - Rûhu'l Beyân Örneği* - (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.).

¹⁵ Abdülhamit Birışık, *Hint Alt Kitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001).

¹⁶ Karasakal, *İşârî Yorum*.

¹⁷ Yakup Yüksel, "Muhammed Senâullah Panipetî ve Tefsiru'l- Mazharî Adlı Eseri", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (15 Nisan 2016), 107-122.

¹⁸ Diğer iki öğrencisi Naîmullah Behrâîçî ve Şah Gulam Ali ismiyle maruf Abdullah ed-Dihlevî'dir. Hamid Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 17/196.

¹⁹ Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/506; Karasakal, *İşârî Yorum*, 23-73; Yüksel, "Tefsiru'l-Mazharî", 108.

Hocaları arasında özellikle Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (öl. 1176/1762), Şeyh Muhammed Âbid Sunnâmî (öl. 1160/1747) ve eserini ithaf ettiği Şeyh Mirza Mazharî Cân-ı Cânân (öl. 1195/1781)'ı zikretmek yerinde olacaktır. Hadis, fıkıh, tasavvuf, teoloji ve muhtelif alanlarda birçok eser²⁰ vermesinin yanında tefsir sahasında da eserler vücuda getirmesi velüd bir müellif olduğuna işaret etmektedir. İşârî tefsir²¹ kategorisinde zikredebileceğimiz ve bu çalışmada ele alacağımız on ciltten oluşan *Tefsiru'l-Mazharî* adlı eser de bunlardan biridir.²² Eser âyetlere getirdiği İşârî/tasavvufî yorumlarla dikkat çekmektedir.²³

2. *Tefsiru'l-Mazharî*'de Pânîpetî'nin Kıraat Meselelerine Yaklaşımı

Pânîpetî, tefsirinde kıraat ilminin alt şubeleri mesabesinde olan meseleleri yeri geldikçe kâh detaylı bir şekilde kâh icmâli olarak ele alıp inceleyen, bazı meselelere ise tasavvufî yaklaşımıyla dikkat çeken bir müfessirdir.

Müfessirin kıraat ilmine olan ilgisi eserin hemen başında kendisini hissettirmektedir. Zira Fâtiha sûresini tefsir ederken besmele hususunu ele alan Pânîpetî, besmelenin “sûreden bir ayet midir, değil midir?” sorusunu etraflıca incelemiş ve konu hakkında birçok rivayet zikretmiştir. Burada dikkat çeken husus ise mevzuu, fukahânın yaklaşımları üzerinden ele alıp inceleyen müfessirlerin aksine²⁴ Pânîpetî, Medine ve Basra kıraat imamlarını önceleyen bir yaklaşım üzerinden okumuştur.²⁵ Zira kendisi de Medine ve Basra kurrâsının görüşleri paralelinde besmelenin Kur'ân'dan olduğunu ancak sûreleri ayırmak için indirildiğine dikkat çekmiştir.²⁶ Bunun yanında tefsirini yaptığı âyetlerin hemen hepsine şayet varsa öncelikle o âyetteki kıraat farklılıklarını zikrederek başlamış olması müellifin kıraat ilmine olan ilgisini ortaya koyan diğer bir husustur.

Müellifin kıraat ilminin temel meseleleri hükmünde olan hususlara yaklaşımı şu başlıklar altında incelenebilir:

²⁰ Karasakal, *İşârî Yorum*, 52-55; Yüksel, “Tefsiru'l-Mazharî”, 109.

²¹ Mutasavvıfların içsel sezi, ilham, keşf ve tecrübelerinin ürünü olan ve çoğu zaman da Arap dilinde karşılığı bulunmamakla birlikte, Kur'ân'ın ruhuna uygun düştüğü kabul edilen yorumların ağırlıklı olduğu tefsirler “işârî” tefsir olarak adlandırılmıştır. “Remzî tefsir”, “tasavvufî tefsir” diye de adlandırılan bu tür tefsirin kimi zaman belli tutarlılığı olmayan batınî tefsirle bir değerlendirilse de batınî tefsirin aksine işârî tefsirde Kur'ân'ın zahiri manasına karşı çıkılmamış olması en bariz ayrışma noktası olarak ifade edilebilir. Abdulhamit Birişik, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/287.

²² Birişik, *Hint Alt Kitası*, 27; Müellif ve Eser hakkında geniş bilgi için bk. Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/5; Yüksel, “Tefsiru'l-Mazharî”; Karasakal, *İşârî Yorum*.

²³ Eserdeki işârî-tasavvufî yaklaşımlar için bk. Karasakal, *İşârî Yorum*, 121-183.

²⁴ Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, 1998), 1/26; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. A. b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/179; Cârullâh Zemahşerî Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vucûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 25.

²⁵ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/3.

²⁶ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/3.

2.1. Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımı

Kıraat ilminde kıraat ihtilaflarının tamamı ferşî²⁷ -genellikle kelimelerin harf, hareke ve kalıbında tezahür eden farklılıklar- ve usûl²⁸ -anlama her hangi bir etkisi olmayan farklılıklar- şeklinde iki başlık altında kategorize edilmektedir.²⁹ Müellif Pânîpetî, her iki farklılığı ele alırken orijinaliteyi muhafaza ederek farklı yaklaşım tarzıyla dikkat çekmektedir. Ferşî farklılıkların, yeri geldiğinde âyete kattığı anlam zenginliğini derinlemesine incelerken çoğu kere de bu farklılıkların, hangi imam tarafından okunduğunu zikretmekle yetinmiş, ayrıntısına girmemiştir. Geleneğin aksine müfessirin ferşî farklılıklardan ziyade usûl farklılıkları üzerinde durduğunu, konu hakkında ayrıntılı bilgiler vererek yeri geldiğinde kıraat terimlerinin her birerinin tanımını yaptığını, bunu yaparken de özgün yaklaşımıyla dikkat çektiğini söyleyebiliriz.

2.1.1. Ferşî Farklılıklara Yaklaşımı

Müfessir, aşağıda örneklerini sunacağımız bu tür farklılıklardan kaynaklı anlam zenginliğinden faydalanmıştır.

2.1.1.1. مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ / "Hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki."³⁰

Âyet-i Kerîme'de geçen "مَالِكِ" kelimesini kıraat imamlarından Âsım (öl. 128/745), Kisâî (öl. 189/805), Ya'kûb (öl. 205/821) ve Halefû'l-Âşir (öl. 229/844) "ن، ر، ب، ع، خ، ل" ³¹ "elif"li "مَالِكِ" şeklinde; Nâfi' (öl. 169/785), İbn Kesîr (öl. 120/737), Ebû Amr (öl. 147/763), İbn Âmir

²⁷ "Ferş" kelimesi lügatte "Fürûş" kelimesinin tekili olup "açma", "yayma" ve "serme" anlamlarına gelmektedir. İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2008), 1014; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyy, 1997), *Lisânü'l-Arab*, 3/737. Kıraat ıstılahında ise okunuşunda ihtilaf vaki olan, üzerine kıyas yapılamayan cüziyyâta denir. Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn b. İbrâhim Ebû Şâme Makdisî, *İbrâzü'l-meânî min Hirzi'l-emânî Fî kırâati's-Seb'a* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 319; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân* (y.y., ts.), 1/441; Abdu'l-Alî Mesûl, *Mu'cemu mustalahâti'l-ilmî'l-kıraati'l-Kur'âniyye ve mâ yetealleku bihî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 261. İbn Cüzeyy ise Ferşu'l-Hurûfu "Kelimenin çeşitli sigalarla devam eden kalıplarına dönmeyen ve kendisi için küllî bir kâide bulunmayan kıraat ihtilafları" diye tarif etmiştir. Bk. Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gurnâtî İbn Cüzeyy, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2010), 1/38; Ayrıca bk. Yaşar Akaslan, *Kırâat-ı Aşere Tahlili (Nisâ Sûresi Örneği)* (İstanbul: Üniversite Yayınları, 2017), 69.

²⁸ Lügatte: "asl" kelimesi, kök, temel, esas ve dayanak gibi manalarına gelir. Kelimenin çoğulu, "usûl"dür. İstilahta ise başkasının üzerine binâ edildiği şey demektir. Bk. Cevherî, *es-Sihâh*, 1623; 'Alî b. Muhammed es-Seyyîd eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (y.y., ts.), 11; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 46. Kıraat ıstılahında ise birbirine benzeyen cüziyyâtın tümünün altında toplandığı veya gruplandırıldığı genel kurallar bütününe denir. Bk. Zürkânî, *Menâhil*, 1/441.

²⁹ Geniş bilgi için bk. Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 55-70.

³⁰ el-Fatiha/4.

³¹ Kıraat imamlarının rumuzları için bk. İbrahim Tetik, "Kıraat Tedrisinde Rumuzât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 426.

(öl. 118/736), Hamzâ (öl. 156/772) ve Ebû Ca'fer (öl. 130/748) "ا،د،ح،ك،ف،ج" ise "elif"siz (ملك) şeklinde kıraat etmişlerdir.³²

"Mâlik" kelimesi "milk" mastarından ism-i fâildir ve "malı elinde tutan ve bu malda dilediği şekilde tasarrufta bulunan kimse"; "melik" kelimesi ise, "milk" mastarından sıfat-ı müşebbehedir ve "hükümdar kuvvet ve otorite sahibi, insanlar üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahip kimse"³³ demektir. Ancak müfessirler bu iki kıraatten hangisinin daha belîğ olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.³⁴

Yine âlimler bu iki kelimedenden hangisinin daha kapsamlı olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları "melik" kelimesinin ifade ettiği mananın daha genel anlam taşıdığını söylemiştir. Zira her mâlik, melik değildir, fakat her melik mâliktir. Bir kimsenin malı mülkü bulunabilir ve bu mülküne de mâlikken hükümdar manasına gelen "melik" olamayacağını; diğer bazısı ise mâlik sigasının daha umûmî olduğunu dile getirmiştir. Zira eşyanın ve malın mâliki olan kişi insanların melikidir. Allah için de "her şeyin mâliki" denir, "her şeyin meliki" denmez, demiştir.³⁵

Müellif Senâullah Pânîpetî ise buradaki "mâliki" kelimesini kıraat imamlarından Âsım, Kisâi ve Ya'kûb hazretlerinin "elif" ile diğer altı imamın ise "elif"siz tilavet ettiğini belirtmiştir. Burada dikkat çeken husus ise müellifin kelimeyi "elif" ile okuyan onuncu imam Halefü'l-Âşir'i zikretmemiş olmasıdır.³⁶ Akla Halefü'l-Âşir'in Hamzâ'nın râvisi olduğu bu sebeple zikretmeye gerek olmadığı düşüncesi gelse de burada olduğu üzere Hamzâ ile ayrıştıkları kıraat farklılıklarında da çoğu kere isminin zikredilmemesi dikkat çekerken,³⁷ nadiren de olsa aksi durum söz konusu olmuştur.³⁸

³² İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 104; Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî, *el-Keşf 'an vucûhi'l-Kirâati's-Seb'* ve *'İlelihâ ve hıccihâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/26; Ebû Amr Osman b. Sâid b. ed-Dânî, *et-Teyşir fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Halef b. Hamûd b. Sâlim eş-Şâğdelî (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 2015), 18; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/155; Ahmed Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaate aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 122; Hâmid b. Hâce 'Abdulfettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân fi vucûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: y.y., ts.), 7.

³³ Ebû'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredâtu fi ğaribi'l-Kur'ân*, çev. Abdullah Güneş (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 1010.

³⁴ Ebû 'Abdillâh Kâdî Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'İlmi't-Tefsir* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), 17.

³⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türki (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 1/67; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 28; Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-Tefsir* (Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2002), 34; Ebû 'Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kirâati's-seb' ve 'ilelihâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1992), 1/47; 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele Ebû Zür'a, *Huccetü'l-kirâât*, ed. Saîd el-Afgânî (Beyrut: er-Risâle, 1997), 77.

³⁶ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/5.

³⁷ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/5, 278.

³⁸ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 2/31; Hamza ve Halef'i beraberce zikrettiği yerler de olmuştur. Bk. Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 2/44.

Daha sonra müfessir aynı âyette bulunan ve usûl farklılıklarından olan idgâm bahsini tafsilatlı şekilde anlattıktan sonra -bu konu usûl farklılıkları başlığı altında ayrıca ele alınacaktır- tekrar konuya dönmüş “melik” ve “mâlik” kelimesinin “rab” manasında aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir. İlkinin “sultan” manasında olan “mülk”ten; diğerinin ise “rab” manasında “milk”ten türediğini ve Allah’ın sıfatı olduğunu beyan etmiştir. Son olarak her iki kıraatin “yoktan var etmeye gücü yeten” anlamına geldiğini başkası için bu isimlerin kullanılamayacağını -ancak mecazen kullanılabileceğini- rivayetle dile getirmiştir.³⁹

2.1.1.2. **فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتٌ نَّعِيمٍ / “Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır.”⁴⁰**

Âyetteki (فَرُوحٌ) kelimesini, Ruveys (يس), (فَرُوحٌ); diğer imamlar Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamzâ, Kisâî, Ebû Ca’fer, Ravh, Halefü'l-Âşir (ح،ك،ن،ف،ر،ج،ح،خ)، (فَرُوحٌ) şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁴¹

Müfessirler, ilk kıraatin, “cennet”, “rahatlık”; ikinci kıraatin ise “cennet”, “rahmet”, “mağfiret”, “ölümsüzlük”, “bolluk” manalarına geldiğini belirtmişlerdir.⁴² İlk kıraat ile kendisinde ölüm bulunmayan hayatın, ikinci kıraatle de kabirde rahatlığın kastedildiği de söylenmiştir.⁴³ Hz. Âişe Hz. Peygamber’in bu kelimeyi dammeli olarak (فَرُوحٌ) şeklinde kıraat ettiğini rivâyet etmiştir.⁴⁴ İbn Cevzî ilk kıraat için iki mana, ikinci kıraat için altı mana saymıştır.⁴⁵ İbn Cüzeyy, bahse konu kıraat farklılığına ilişkin diğer müfessirin dile getirdiği anlamları aynı şekilde dile getirmiş fethalı kıraatin “istirahat” ve “rahmet”; dammeli kıraatin de “rahmet” manasına geldiğini söyleyenlerin olduğunu ve Hz. Peygamber’in bu kelimeyi dammeli okuduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

Pânîpetî, âyetteki dammeli kıraatin Ya’kûb’un iki râvisinden sadece Ruveys (يس)’ten rivâyet edilmesine rağmen Ya’kûb’tan rivayet edildiğini belirtmiştir. Sonrasında ise dammeli kıraatin “ruh” ve “rahmet” anlamına geldiğini zira hayatın devamı için ruhun sebep

³⁹ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/8.

⁴⁰ el-Vâkıa 56/89.

⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 620; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/286; Dimyâtî, *İthâf*, 409; Pâluvî, *Zübde*, 132.

⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1080; Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye, *Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 5/254; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/20/231; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1191; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, 1452.

⁴³ Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdü'l-Celîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408), 5/117.

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1080.

⁴⁵ Bu manalar için bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 1394.

⁴⁶ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, 4/179.

olduğunu Hasan ve Katâde'den rivâyetle dile getirmiştir. Fethalı kıraatin ise “sevinç” ve “rahatlık” anlamlarına geldiğini, Dahhâk'ın ise kelimeye mağfiret ve rahmet manalarını verdiğini belirtmiştir.⁴⁷

Pânîpetî, fikhî boyutu olan kıraat farklılıklarını da dikkate almış ve bunları dört mezhep imamının görüşleri çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutmuştur.

2.1.1.3. وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ /“Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar. De ki: O rahatsız eden bir şeydir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”⁴⁸

Âyetteki (يَطْهُرْنَ) kelimesini, Ebû Bekir Şu'be, Hamzâ, Kisâî ve Halefü'l-Âşir (ص،ف،ر،خ)، (يَطْهُرْنَ); diğer imamlar Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir Hafs, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir (ع،ج،ع،ك،ح،د،ه) ise metindeki kalıpla (يَطْهُرْنَ) şekliyle okumuşlardır.⁴⁹

Tahfilî olan (يَطْهُرْنَ) kıraatinden hayız kanının kesilmesi anlaşılır ki bu durumda kadının gusletmeden kocasıyla vatî'da bulunması bu kıraat vasıtasıyla câiz görülmüştür. Dolayısıyla kelimedeki ziyade harf olmaması sebebiyle ziyade mana hâsıl olmamış gusül şart koşulmamıştır. Teşdidli kıraatte ise ziyade harf olması ziyade manayı ortaya çıkarmış ve bu kıraat sebebiyle hayızlı kadının gusletmeden kocasıyla vatî'da bulunması câiz görülmemiştir.⁵⁰ Buradaki kıraat farklılığıyla alakalı Ebü'l-Leys şunları beyan etmiştir:

“Biz her iki kıraatle birlikte amel ederiz. Zira kadının adet günü on günden az ise; ona, kendisi gusül yapmadan veya namazın vakti geçmeden yaklaşmak câiz olmaz. Eğer kadının âdet günü on gün ise ve kan kesilip on gün tamamlanmış olursa, bu durumda kadına gusül etmeden de yaklaşmak câiz olur.”⁵¹

Müfessir Pânîpetî, âyetteki kıraat farklılıklarını imamlara nispet ettikten sonra konuyu fikhî pencereden incelemiş dört mezhep imamının konuya yaklaşımını ele almıştır.

⁴⁷ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 9/185.

⁴⁸ el-Bakara 2/222.

⁴⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 182; Mekki, *el-Keşf*, 17293; Dâni, *et-Teysîr*, 80; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/171; Dimyâtî, *İthâf*, 157; Pâluvî, *Zübde*, 34.

⁵⁰ Ebû İshak İbrahim b. Serî, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/297; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-Tefsîr*, 132; Ebû Zür'a, *Huccet*, 135.

⁵¹ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, (*Bahru'l-Ulûm*) (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 1/205.

İmam-ı Mâlik, İmam-ı Şâfiî, İmam-ı Hanbel'in, teşdidli kıraati dikkate alarak hayızlı kadının âdetinin bitmesi akabinde gusletmeden kocasıyla vati'da bulunmasının caiz olmadığını; buna mukabil İmâm-ı Âzam'ın tahfifli kıraati dikkate alarak bu duruma cevaz verdiğini ifade etmiştir. Devamında İmâm-ı Âzam'a ait olan tahfifli kıraatin hükmünün kanın on günden sonra kesildiğinde; diğer mezhep imamlarına ait olan teşdidli kıraatin hükmünün ise on günden aşağı olduğu durumlarda terettüp edeceği görüşünü beyan etmiştir. Müellif, yıkanmadan önce vati'nin caiz olmadığı görüşünde olmasından kaynaklı olsa gerek İmâm-ı Âzam'a getirilen itirazı şu şekilde dile getirmiştir:

“Teşdid kıraati hayızlı kadının kanının kesilmesinden sonra yıkanmadan yaklaşmayı yasaklar. Ancak tahfifli kıraat aynı durumdaki birine yaklaşmayı mübah kılmaz. Ancak mefhumla⁵² mübahlık ortaya çıkar ki bu durumda mefhum mantûka⁵³ muarız olmuş olur. Mefhumun mantûka muarız olması ise caiz değildir. Bu durumdaki vati'nin yasaklığı konusunda ittifak, aksi durumda terettüp edecek keffaret hususunda ise ihtilaf vaki olmuştur.”⁵⁴

Müfessir bu tür anlama etkisi olan kıraat farklılıklarını dikkate alıp yorumladığı⁵⁵ gibi yer yer de bunları rivayet eden imamlara nispet etmekle yetinmiş, anlama olan etkisini dikkate almamıştır.⁵⁶

Pânîpetî, özellikle harekeden kaynaklı kıraat farklılıklarına da temas edip bu tür vecihlerin lügatten kaynaklı olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁷

2.1.2. Usûl Farklılıklarına Yaklaşımı

Usûl farklılıkları, yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'ân'da aynı kelimenin geçtiği tüm yerlerde manaya herhangi bir etkisi olmadan icrâ edilen med, kasr, ihfâ, işmâm, teshîl, imâle, tağlîz, ihtilâs, idgâm vb. farklılıklardır. Telaffuza yönelik Kur'ân'daki değişikliklerin yüzde seksene yakın kısmını usûl farklılıkları oluşturmaktadır⁵⁸ ki müfessir Pânîpetî'nin de mevzubahis kavramları açıklaması bu ilmin teorik boyutunu da önemseydiğini göstermektedir. Belirtmek gerekir ki müellif bu kavramlar için ayrı bir bahis açmamış bunları yeri geldiğinde ele alıp incelemiştir. Bu başlık altında, bahsi geçen usûl konularından

⁵² Ferhat Koca, “Mefhum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 350-353.

⁵³ Ferhat Koca, “Mantûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/31-33.

⁵⁴ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/278.

⁵⁵ Örnekler için bk. Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/45, 58, 112, 129, 133, 2/41, 163-199, 3/47, 9/46.

⁵⁶ Örnekler için bk. Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/55, 69, 71, 76, 88, 96, 137, 10/60.

⁵⁷ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/377, 420, 2/19, 95, 144, 3/19, 66, 139, 286, 292.

⁵⁸ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 98.

özellikle müellifin önem atfederek ele alıp incelemesine paralel olarak sadece idgâm, işmâm, revm ve med konularına değinilecektir.

2.1.2.1. İdgâm

“د غ م” kökü lügatte “sıcak ve soğuşun bir insanı kaplaması”, “burun kemiğini içine doğru ezmek” ve “bir kabın kapağını örtmek” manalarına gelir.⁵⁹ İstilahta ise idgâm, “mütekârib veya misl iki harfin yan yana gelmesidir. Bu durumda ilk harf ikinci harfte idgâm edilir. Böylece iki harf, şeddeli bir harf gibi ortaya çıkar” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁰

Müfessir Fâtiha sûresindeki “الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” âyetinin sonunda yer alan “mîm” ile “مَالِكِ” ile “يَوْمَ الدِّينِ” dördüncü âyetinin başında bulunan “mîm” arasında Ebû Amr için vuku bulan idgam-ı kebîr⁶¹ konusunu diğer tefsir kitaplarında alışık olmadığımız ve kıraat kitabını anımsatan bir teferruatla ele alıp etraflıca incelemiştir. Kur’ân’ın farklı yerlerinde bulunan bu tür idgâmları istisnaları ile beraber ayrı ayrı zikretmiştir.⁶² Müfessirin bu bilgileri sunarken Dâni’nin *et-Teysîr*’inde takip ettiği yöntemi benimsediğini bir başka ifadeyle kaynak olarak bu kitabı dikkate aldığını söyleyebiliriz.⁶³

2.1.2.2. İşmâm

Müfessir Pânîpetî, Fâtiha sûresi tefsirinde idgâm konusunu ele aldıktan sonra işmâm ve revm’e temas etmiş, bunlarla ilgili şahsî tanımını yapmaktan da geri durmamıştır. Şöyle ki işmâm lügatte, “koklatmak”⁶⁴ anlamına gelirken kıraat ıstılahında ise “Dammeye işaret olsun diye sükûndan sonra dudakların yumulması”⁶⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. İşmâm’da sestten hâli bir şekilde dudakları damme harekeye işaret etmek için öne doğru yumma vardır.

Müellif ise konuya özgün yaklaşımıyla dikkat çekmektedir. Kavramı, “Dammeye işaret olması için sükûndan sonra sevilen kişiyi öper gibi dudakların yumulmasıdır”⁶⁶

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 12/203.

⁶⁰ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *Kitâbü't-Tefsîrâ fi'l-kırâati's-seb'a* (Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1982), 350; Mesûl, *Mu'cemu mustalahât*, 58.

⁶¹ İdgâm-ı Kebîr, misleyn, mütekârib ve mütecânîs iki harften ilkinin harekeli olduğu idgâmdır. Bu şekilde isimlendirilmesi ise bu tür idgâmın çok sık ve zor icrâ ediliyor olması sebebiyledir. Yine misleyn, mütecâniseyn ve mütekâribeyn türlerinin hepsini kapsamaması ve idgâm öncesinde harekeli harfin iskân halini almasındaki etkisi gibi farklı sebepler sıralanmıştır. İdgâm-ı Sağîr ise idgâmın, üzerinde yapılacağı iki harften ilkinin sâkin halde olduğu idgâm şeklidir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/274-275; Mesûl, *mu'cemu mustalahât*, 60. İdgâm-ı kebîr Ebû 'Amr kıraatında sıkça kullanılmasından dolayı “İdgâm-u Ebî 'Amr” diye de adlandırılmaktadır. Dâni, *et-Teysîr*, 19; Osmân b. Sa'îd ed-Ebû Amr, *el-İdgâmu'l-kebîr*, ed. Abdurrahman Hasenü'l-Ârif (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2003), 92; Konu hakkında geniş bilgi için bk. Enes Temel, *Kırâat İlminde Usûle Dâir Üç Mesele: İsti'aze, Besmele ve İdgâm* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 95.

⁶² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/7-10, 166.

⁶³ Karşılaştırma için bk. Dâni, *et-Teysîr*, 3-6.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 4/2333.

⁶⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 101; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi*, 43.

⁶⁶ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/7, 6/5.

şeklinde tarif ederken, mevzuyu açıkladığı iki yerde⁶⁷ de özellikle “كُفْبَلَةُ الْمُحْبُوبِ/sevilen kişiyi öper gibi” ibaresi oldukça dikkat çekicidir. Tasavvufta sıkça kullanılan “محبوب /sevgili” olgusunu tanımda aşk figürü üzerinden zikreden Senâullah Pânîpetî'nin tasavvufu ne denli içselleştirdiğini göstermektedir. Bu içselleştirme halinin kıraat yaklaşımında da kendisini hissettirmesi önem arz etmektedir.

Müfessir bütün kurrânın ittifak ettiği yukarıda ifade edilen işmâm çeşidinin⁶⁸ yanı sıra ecvef mâzî fillerin meçhul “غَيْض، سِيء، قَيْل، سِيء” sigasında icrâ edilen işmâm çeşidine de temas etmiş⁶⁹ bunu da “esreyi dammeye, yâ'yı vâv'a meylettirmek”⁷⁰ şeklinde açıklamıştır. Yine “الصراط” kelimesinde “sâd” harfinde vaki olan “sâd” ve “zây” harfinin karışmasıyla meydana gelen⁷¹ ve fer'î harflerden⁷² kabul edilen işmâm çeşidini de dikkatlere sunmuş bunun hangi imamlar tarafından rivayet edildiğini belirtmiştir. Daha sonra kelimeyi etimolojik yönden ele alan müellif kelimenin aslının “sîn” ile “الصراط” olduğunu bunun da “ابتلع” “yutmak” anlamında “من سرت الطعام” “yemeği kim yuttu/yedi” manasına geldiğini belirtmiştir. Daha sonra yol ile anlam bağlantısına vurgu yaparak “الطريق يسرط السابلة” “yol, yoldakileri yutmaktadır” anlamında kullanıldığını sözlerine eklemiştir. Kelimedeki “sâd” harfinin aslının “sîn” harfi olduğunu Kureys lügatinde kelimenin “sâd” ile okunduğunu belirtip kıraat farklılıklarındaki lehçe boyutuna dikkat çekerek sözlerini bitirmiştir.⁷³

2.1.2.3. Revm

Lügatte “talep etmek”⁷⁴ manasına gelen revm, kıraat ıstılahında vakıf halinde harekenin belli bir cüz'ünü okumayı ifade eder.⁷⁵

Müfessir, revmi “harekenin bir kısmını telaffuz edip diğer kısmını gizlemektir”⁷⁶ şeklinde ifade etmiş, kurrânın tamamının vakıf halinde ve dammeli kelimedede işmâm ve

⁶⁷ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/7, 6/5.

⁶⁸ İşmâm'ın çeşitleri için bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004), 270; Abdurrahman Çetin, *Kuran Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 224.

⁶⁹ Pâluvî, *Zübde*, 3.

⁷⁰ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/26.

⁷¹ “خلط حرف الصاد بالزاي ويمتزجان فيتولد منهما حرف واحد ليس بالصاد والزاي” / “Sâd” harfinin “zây” harfine karışmasıyla bu ikisinden “sâd” ve “zây” olmayan yeni bir harf doğar. Buna işmam olunan sâd denir. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî izâhi zübdeti'l-irfân* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 125. Abdülfettâh b. Abdülganî Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kirâati'l-aşri'l-mütevâtira min tarîkayi'sşâtıbiyyeti ve'd-dürrati* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyy, ts.), 15.

⁷² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 187; Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, 91.

⁷³ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/9.

⁷⁴ Ebû'l-Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa* (y.y., 1979), 2/463.

⁷⁵ Ali Muhammed ed-Dabba', *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kirâe* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1999), 45; Mesûl, *mu'cemu mustalahât*, 225.

⁷⁶ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/7.

revme cevaz verdiğini, işmâmın damme, revmin ise damme ve esre harekede icra edildiğini belirtmiştir.⁷⁷

2.1.2.4. Med

Lügatte “uzatmak, ziyade etmek”⁷⁸ anlamına gelen med, istilahta ise med veya lîn harfleri vasıtasıyla sesi uzatmaya denir.⁷⁹

Müfessir konuyu ele alırken med çeşitlerini göz ardı etmemiş medd-i munfasıl’ın iki kelime arasında vaki olduğunu ve meddinin de caiz olduğunu belirtmiştir. Ebû Ca’fer, Ya’kûb, İbn Kesîr ve Sûsî’nin bu med türünü uzatmadıklarını; Kâlûn ve Dûrî’nin hem uzatarak hem de uzatmadan okuduklarını; geri kalan imamların ise uzatarak okuduklarını beyan etmiştir. Medd-i muttasıl’ın ise tek kelimedeki vaki olan vacip bir med olduğuna, bunun sebebinin ise üzerinde kıraat imamlarının ittifakı bulunduğu vurgu yapmıştır. Bu iki meddin uzatma miktarında ihtilaf olduğunu, İbn Kesîr Ebû Amr ve Kâlûn’un üç hareke kadar; İbn Âmir ve Kisâî’nin dört hareke kadar; Âsım’ın, beş hareke kadar; Hamzâ ve Verş’in altı hareke kadar uzattıklarını söylemiştir. Ancak med harfinden sonra lazımlî bir sükûn geldiğinde medd-i lazım olduğunu, kurrânın bunun meddi üzerinde ittifak ettiğini ve altı hareke miktarı uzatılması gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra medd-i arızî ele alan müfessir bunun da med harfinden sonra arızî sükûn geldiğinde icra edildiğini ve iki, dört ve altı hareke kadar uzatmanın cevazının yanında son harfin harekesi ötre olduğunda yedi hareke kadar uzatılabileceğini beyan etmiştir.⁸⁰

Burada şu hususlar dikkat çekmektedir: Müfessir med bahsini ele alırken yine teferruat sayılabilecek bilgiler zikretmiş, kıraat imamlarının yanı sıra râvilerinin tutumunu da ortaya koymuştur. Diğer bir dikkati calip husus ise med miktarlarını hareke cinsinden ele almış olmasıdır.⁸¹ Ayrıca burada da müfessirin konuya yaklaşımı, referans aldığı Dâni ile paralellik arz ettiği müşahede edilmektedir.⁸²

⁷⁷ Pânîpetî, *Tefsiru’l-Mazharî*, 1/5-7.

⁷⁸ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi* (İstanbul: y.y., 1304), 2/19.

⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; Geniş bilgi için bk. Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, 135.

⁸⁰ Pânîpetî, *Tefsiru’l-Mazharî*, 1/21.

⁸¹ Med mertebeleri ve ölçüleri için bk. Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 15-50.

⁸² Kâdî, *Büdûru’z-Zâhira*, 17; Geniş bilgi için bk. Akdemir, “Med Mertebeleri ve Ölçüleri”, 32-34.

Müellif bu kavramların yanı sıra ihtilas⁸³, imâle⁸⁴ beyne⁸⁵, teshîl⁸⁶, sekte⁸⁷ tağlîz⁸⁸ nakil⁸⁹ vb. terimleri de sıklıkla ele almış bunların hangi imam kanalıyla nakledildiğini râvilerine varana dek zikretmiştir.

2.2. Kıraatlere Senet Boyutundan Yaklaşımı

Kıraatler sıhhat bakımından sahih ve sahih olmayan şeklinde iki kısımda değerlendirilirken⁹⁰ senetleri bakımından ise mütevâtir⁹¹ meşhur, şâzz⁹², mevdu' ve müdrec şeklinde beş kısma ayrılır.⁹³ Senedi sahih olup resmü'l-mushafa⁹⁴ ve arap diline bir vecihle de uyan her kıraatin sahih olduğu vurgulanmıştır.⁹⁵ İmam Cezerî bu şartları haiz kıraatin - ister İbn Mücâhid'in yedili tasnifi olan- seb'a⁹⁶ dan -ister İbn Mihrân'ın onlu tasnifi olan aşere⁹⁷ den olsun- sahih kabul edildiğini belirtmiştir.⁹⁸

⁸³ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/26-451; Kavram hakkında geniş bilgi için bk. Dabba', *el-İdâe*, 31.

⁸⁴ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/25, 26, 28, 69-70, 449-450; Kavram hakkında geniş bilgi için bk. Dabba', *el-İdâe*, 28.

⁸⁵ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/23-24, 31, 59, 69-71, 89, 5/149-461, 6/82-147-180; Kavram hakkında geniş bilgi için bk. Dabba', *el-İdâe*, 29.

⁸⁶ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/23; Kavram hakkında geniş bilgi için bk. Dabba', *el-İdâe*, 23.

⁸⁷ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/22, VIII/90; Kavram hakkında geniş bilgi için bk. Dabba', *el-İdâe*, 45.

⁸⁸ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/20; Kavram hakkında geniş bilgi için bk. Dabba', *el-İdâe*, 30.

⁸⁹ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/21.

⁹⁰ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 83.

⁹¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 843; Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: y.y., 1980), 15-16; Bedreddîn Muhammed b. 'Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru't-Turâs, 1984), I/318; Detaylı bilgi için bk. Maşalı, *Kıraat İlmi*, 97-104; Osman Bayraktutan, "Kıraatlerin Tevatürü Bağlamında Tenkid Meselesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi 2* (2014), 41-69; H.Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/209.

⁹² Şâzz kıraat senedi sahih olmayan, mütevâtir kıraatlerin dışında kalan veya sahih kıraatlere mahsus üç şarttan biri eksik olan kıraatlerdir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14-17; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/331; Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 167; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 88-89; Kavramla ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Dağ, "Kıraat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", *Marife 2* (2007), 57-110.

⁹³ Suyûtî, *el-İtkân*, 163.

⁹⁴ Kavramın tekabül ettiği anlam dünyası için bk. Maşalı, *Kıraat İlmi*, 160-163; Pânîpetî de değerlendirmeye tabi tuttuğu kıraat farklılıklarına temel teşkil edecek veriler arasında hem bölge mushaflarını hem de şahsî mushafları zikretmiştir. Bk. Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 2/273, 3/402, 4/274-288, 6/398-487-520, 8/32, 10/297.

⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an me'âni'l-kırâât*, 43; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁹⁶ Abdulhamit Birişik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/427.

⁹⁷ Birişik, "Kıraat", 25/427.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

İbn Mücâhid'in mevcut kıraat birikimini sahih-şâzz kavramlarıyla ikili tasnife tabi tutmasıyla başlayan kıraatlerin bu tasnif süreci en nihayetinde Suyûti'yle yukarıda sayılan beşli tasnife evrilerek son şeklini almıştır.⁹⁹

Senâullah Pânîpetî ise mevcut kıraat birikimini mütevâtir-şâzz kavramları üzerinden ikili tasnife tabi tutmuştur. Fâtiha sûresi dördüncü âyetindeki "مالك" kelimesindeki kıraat farklılıkları hakkında her iki kıraatin mütevâtir olduğunu kıraat farklılıklarının Hz. Peygamberden sahih isnatla nakledildiğini dile getirmiştir. Devamında zikrettiği "المختار هو الملك هو المختار /bu iki kıraatten tercih edilen sadece "melik"tir demek caiz değildir"¹⁰⁰ sözlerinden hareketle müfessirin mütevâtir kıraatler arasından tercih yaparak diğerini; daha fasih, daha belîğ vb. sebeplerle eleştirmeyi, yok saymayı ve tenkit etmeyi caiz görmediğini söyleyebiliriz.

Yine müellif Nahl Sûresi 127. âyetindeki¹⁰¹ "ضَيْقٍ" kelimesini kıraat imamlarından İbn Kesîr'in "ض" harfinin esresiyle "ضَيْقٍ"; diğer imamların fetha harekeyle "ضَيْقٍ" şeklinde rivâyet ettiklerini, bunların her ikisinin de lûgat ve mütevâtir kıraat olduğunu belirtmiştir.¹⁰²

Müellif Nûr sûresi 35. âyetinde¹⁰³ geçen "نُورِي" kelimesini Ebû Amr ve Kisâfî'nin "دُرِّي", Ebû Bekir Şu'be ve Hamzâ'nın "دُرِّي" diğer imamların "نُورِي" şeklinde kıraat ettiklerini beyan etmiştir. Devamında ise Ebû Bekir Şu'be ve Hamzâ'nın okuduğu "نُورِي" vezninin şâzz olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁰⁴

Burada dikkat çeken husus ise hemen yukarıda müellifin, sahih kıraatler arasında tercih yapmanın caiz olmadığını belirttiği "المختار هو الملك هو المختار /bu iki kıraatten tercih edilen sadece meliktir" cümlesine dikkat çekmiştik. Ancak son örnekte ise sahih birikimin içerisinde sayılan ve müellifin kendisinin de sahih olarak addettiği ve mütevâtir sınıfında değerlendirdiği Ebû Bekir Şu'be ve Hamzâ'nın "دُرِّي" kıraatini, nahiv âlimlerinin ekserisinin, Arab'ın kelimada bu vezinde bir kelime olmadığı görüşünü delil sunarak¹⁰⁵ şâzz olarak isimlendirmiştir. Bu da müellifimizin kıraat farklılıklarına yaklaşımında dil âlimlerinin etkisinde kaldığına işaret etmektedir.

⁹⁹ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı", 62.

¹⁰⁰ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/8.

¹⁰¹ "واصبر وما صبرك إلا بالله ولا تحزن عليهم ولا تك في ضيق مما يمكرون/Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma."

¹⁰² Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 5/391.

¹⁰³ شَجَرَةٌ "الله نور السموات والأرض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاج كأنها كوكب دري يوقد من مباركة زبونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسسه نار نور على نور يهدي الله لنوره من يشاء ويضرب الله المثل ما يشاء" /Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağdı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."

¹⁰⁴ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 6/523.

¹⁰⁵ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 6/523.

Müellif mevcut manayı kuvvetlendirmek, aynı zamanda desteklemek için şâzz kıraatlerden kabul edilen İbn Abbâs¹⁰⁶, İbn Mesûd¹⁰⁷, Übeyy b. Kab¹⁰⁸ A'meş¹⁰⁹, Katâde¹¹⁰, Sülemî¹¹¹'nin kıraatlerine sıklıkla atıfta bulunmuştur.

Müfessir üzerinde genel kabul oluşmuş kıraatleri “قراءة الجمهور” “cumhurun kıraati”¹¹² veya “قرأ الجمهور” “cumhur okudu”¹¹³ terkiplerinin yanı sıra “قراءة العامة” “umumun kıraati”¹¹⁴ veya “قرأ العامة” “umum okudu”¹¹⁵ terkipleriyle ifade etmiştir.

2.3. Kıraat İlmi Meselelerinde Başvurduğu Temel Kaynaklar

Müfessir Pânîpetî'nin kıraat ilminin temel meselelerine yaklaşımında¹¹⁶ ve bunları ele alış biçiminde¹¹⁷ Dâni'nin ve eseri *et-Teysîr*'in etkili olduğunu söyleyebiliriz. Müellif kıraat farklılıklarını ele alırken sıklıkla bu esere atıfta bulunmuştur.¹¹⁸ Bunun yanında müellifin, eserinin bir yerinde de Şâtûbî'ye atıf yaptığını hatırlatmak isteriz.¹¹⁹ Burada dikkati çeken husus ise Dâni'nin zikri geçen eserini yedi kıraat imamı olan İmam Nâfi'¹²⁰, İbn Kesîr¹²¹ Ebû Amr¹²², İbn Âmir¹²³ İmam Âsım¹²⁴, İmam Hamzâ¹²⁵ ve Kisâî¹²⁶'den oluşan “seb'a tariki”¹²⁷ diye isimlendirilen yedili tasnifi dikkate alarak kaleme almışken; müfessir tefsirinde bu tasnifi değil, yedi imama Ebû Ca'fer¹²⁸, Ya'kûb el-Hadramî¹²⁹ ve Halefû'l-

¹⁰⁶ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/94-163, 3/203.

¹⁰⁷ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/293, 2/12, 80, 3/103, 308.

¹⁰⁸ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 3/389, 436.

¹⁰⁹ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 3/389.

¹¹⁰ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 5/152.

¹¹¹ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 5/152.

¹¹² Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 3/429, 4/100, 6/140.

¹¹³ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 3/210, 5/282, 336, 420, 6/85, 115, 166, 368, 416.

¹¹⁴ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/163, 9/345.

¹¹⁵ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/429, 5/9, 325, 6/398.

¹¹⁶ Kıraatlere yaklaşım tarzı için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/8.

¹¹⁷ Dâni, *et-Teysîr*, 3-6; Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/7-10.

¹¹⁸ Atıf yapılan yerler için bk. Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/23, 5/89, 6/214, 8/39, 10/50, 63.

¹¹⁹ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/48.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 54; Dâni, *et-Teysîr*, 4; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/92; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, çev. Tayyar Altıkulaç (Beirut: er-Risâle, 1988), 1/107.

¹²¹ Geniş bilgi için bk. Dâni, *et-Teysîr*, 8; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/86; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/95; Dimyâtî, *İthâf*, 8; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹²² Geniş bilgi için bk. Dâni, *et-Teysîr*, 4; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/95; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹²³ Geniş bilgi için bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/82; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹²⁴ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/126; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/88; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹²⁵ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/133; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/111; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹²⁶ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/138; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹²⁷ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitimi ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV, 2015), 106.

¹²⁸ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/139; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/76; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹²⁹ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/144; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/157; Pâluvî, *Zübde*, 5.

Âşir¹³⁰'in dâhil edilmesiyle "aşere tariki"¹³¹ diye isimlendirilen onlu tasnifi dikkate almıştır. Diyebiliriz ki müellif usûl konularını *et-Teysîr* üzerinden okurken, mütevatir kıraatleri ise ilk defa İbn Mihrân'ın zikrettiği, İmam Cezerî'nin ise *en-Neşr* isimli eseriyle tarîke dönüştürdüğü onlu tasnifi dikkate almasıdır.

Müellif, üzerinde ittifak bulunan kıraat farklılıklarını imamlara isnad ederken yer de bunları bölgelerine nispet ederek "ehlü'l-Hicaz,"¹³² "ehlü'l-Medine,"¹³³ "ehlü'l-Kûfe,"¹³⁴ "ehlü'l-Basra,"¹³⁵ "ehlü's-Şâm"¹³⁶ terkipleriyle ele almıştır.

Tefsiru'l-Mazharî incelendiğinde görülebildiği kadarıyla müellifin kıraat ilminin temel meselelerinden sayılan "yedi harf" ve "vakıf ve ibtidâ" konularına temas etmediği anlaşılmaktadır.

Şöyle ki el-Ahrufü's-Seb'a/yedi harf¹³⁷ meselesi tarihin hemen her döneminde kıraat ilmi sahasının önde gelen âlimleri tarafından tartışma konusu olmuş, hakkında onlarca yorum yapılmasına karşın neye tekabül ettiği ve mahiyeti otoritelerce net olarak ortaya konamamış, üzerinde araştırma ve tartışmaların devam edeceği¹³⁸ flu bir alan olarak orta yerde durmaktadır.

Bu tarihî gerçeklik ışığında müellif Pânîpetî'nin kıraat ilmine olan ilgisi, mevzu bahis ilmin hemen her meselesinde tefsirinde kendini gösterirken; bu konuya hiç temas etmemiş olmasının arka planında yatan sebebin mütekaddimün ve müteahhirun arasında tartışmaya medar olmuş ve çerçevesi net olarak ortaya konamamış böylesine bir konu hakkında görüş ifade etmekten imtina ettiğini söyleyebiliriz.

Kıraat ilminin en önemli başlıklarından birini de kuşkusuz vakıf ve ibtidâ¹³⁹ konusu oluşturmaktadır. Zira kıraat esnasında murad-ı ilahiyeye muvafık olan mana ve delaletin, anlamda her hangi bir karmaşaya fırsat vermeden ortaya çıkmasını sağlamak bu ilmi hakkıyla icra edebilmekle paralellik arz etmektedir.

Vakıf ve ibtidâ ilmi doğrudan doğruya Kur'ân'ın manası ile ilgili bir husustur. En güzel edebî metinde bile, başlanacak ve durulacak yerlere riâyet etmemenin, o metni nasıl anlaşılabilir bir hâle getirdiği görünen ve bilinen bir gerçektir.¹⁴⁰ Bu sebeple kıraat

¹³⁰ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/150; Pâluvî, *Zübde*, 5.

¹³¹ Akdemir, *Kıraat İlmi*, 106.

¹³² Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/350, 369, 385, 2/95, 152, 3/302, 5/159, 329, 441, 6/63, 374, 375, 7/68, 83, 169, 224, 246.

¹³³ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 1/77, 89, 133, 201, 366, 6/399, 409, 7/47, 88, 236, 259.

¹³⁴ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 2/127, 265, 3/271, 6/45, 129, 7/21, 8/23, 368, 436, 10/174.

¹³⁵ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 6/398, 7/306, 8/189, 423, 435.

¹³⁶ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 8/231.

¹³⁷ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*; Emin Aşıkutlu, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahrufi Seb'a Hadisi -Tahric, Tahlil ve Değerlendirme-", *İslamî İlimler Araştırma Vakfı* 37 (2001).

¹³⁸ Maşalı, *Kıraat İlmi*, 13.

¹³⁹ Geniş bilgi için bk. Nihat Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakıf ve İbtidâ* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 41-79; Maşalı, *Kıraat İlmi*, 134-147.

¹⁴⁰ Temel, *Vakıf ve İbtidâ*, 46.

imamlarından birçoğu icâzet almayı ve vermeyi, vakıf ve ibtidâ ilmini öğrendikten ve tatbik edebildikten sonra uygun görmüşlerdir.¹⁴¹

Vakıf, lügatta “beklemek”,¹⁴² ıstılahta ise “yeniden kırâate başlamak niyetiyle nefes alacak kadar bir kelime üzerinde sesi kesmektir”¹⁴³ şeklinde tarif edilmiştir.

Pânîpetî, tefsirinde bahse konu kural hakkında Müzzemmil sûresi 4. âyetinde geçen “ترتيلًا” kelimesini izah ederken literatürde vakıf ve ibtidâ konusuna temel teşkil ettirildiğine şahit olduğumuz¹⁴⁴ “Hz. Peygamber’in kıraatını her âyette durarak yaptığı” hakkındaki rivâyetlerle¹⁴⁵ ele alması¹⁴⁶ dışında herhangi bir bilgi vermediğini gözlemledik.

Genel olarak vakıf ve ibtidâ konusu müfessir ve kıraat âlimleri nezdinde kıraat ilminin alt şubesi olarak değerlendirmiş ve eserlerinde bu konuya ayrı bahis açarak incelemişlerdir. Müellifin bu hususa temas etmemesi meseleyi kıraat ilminin konuları arasında değerlendirmedeği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç

Senâullah Pânîpetî Hint alt kıtasında doğmuş ve burada yetişmiş müfessir ve mutasavvıftır. Sağlam bir tasavvuf geleneğine mensup olması ayetleri içsel sezi, ilham, keşf ve tecrübelerinin ürünü olan yorumlarla ele alması, eserinin işârî tefsir kategorisinde mütalaa edilmesinin önünü açmıştır.

Müellifin tefsirinde kıraat ilminin temel meselelerine ve kıraat farklılıklarına yaklaşımı ise dikkat çekmektedir. Görmeye alışık olmadığımız yoğunlukta kıraat farklılıklarını ele alması ferşî farklılıkların yanında usûl farklılıklarını da teferruatlı bir şekilde incelemesi eseri emsallerinden pozitif yönde ayırtmıştır. Müellif Ferşî farklılıkların anlama etkisini ele almasının yanı sıra usûl kavramlarının da hemen hepsine temas etmiştir. Bunların bazısını detaylı şekilde, bazısını kısaca, bazısını ise ismen zikretmekle yetinmiştir. Bu kavramların açıklamasında ise tasavvufî terimler kendini göstermektedir.

Kıraat noktasında Ebû Amr ed-Dânî'yi ve eseri *et-Teysîr*'i kaynak eser olarak dikkate alması eseri farklı kılan bir diğer önemli husustur. Bu bilgilerden hareketle müfessirin eserinde *et-Teysîr*'in ihtiva ettiği kıraat-ı seb'ayı yani yedi kıraati dikkate alması beklenirken bunu yapmamış; kıraat-ı aşereyi yani Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir'in dâhil edilmesiyle on kıraate evrilen tasnifi dikkate alması önem arz etmektedir. Bu da İbnü'l-Cezerî'nin tarike dönüştürdüğü aşere tarihinin İslâm ülkelerinde yaygınlık kazanmasına paralel şekilde Hint alt kıtasında da kabul gördüğüne işaret etmektedir.

¹⁴¹ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, 1/38-39; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/177-178.

¹⁴² İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 6/135.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/189; Dabba', *el-İdâe*, 32; Mesûl, *Mu'cemu mustalahât*, 342.

¹⁴⁴ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, 1/39; Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, 261; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 319.

¹⁴⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre *et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî*, thk. İbrahim Atve (Mısır: y.y., 1975), “Kırâât”, 1 (No. 2927).

¹⁴⁶ Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 10/104.

Müellif, üzerinde genel kabul oluşmuş kıraat-ı aşere münderecatındaki kıraat ihtilaflarını “قراءة الجمهور” “cumhurun kıraati” veya “قرأ الجمهور” “cumhur okudu” terkiplerinin yanı sıra “قراءة العامة” “umumun kıraati” veya “قرأ العامة” “umum okudu” terkipleriyle dile getirmiştir.

Kıraatleri mütevâtir-şâzz şeklinde tasnife tabi tutup, mütevâtir olanların on kıraat imamının kıraatini ihtiva ettiğini ve bunlar arasında tercihin caiz olmadığını dile getiren müfessirin, öte yandan anlamı pekiştirmek için şâzz kıraatlerden fazlaca yararlandığı gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. *Kırâat-ı Aşere Tahlili (Nisâ Sûresi Örneği)*. İstanbul: Üniversite Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Akbaba, Ahmet Arif. *İbn Cüzeyy'in Et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşu'l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 15-50.
- Algar, Hamid. "Mazhar Cân-ı Cânân". 17/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Apaydın, H.Yunus. "Mütevâtîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/209. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Arslan, Yavuz. *Kıraat Farklılıklarının İşârî Tefsir Açısından Değerlendirilmesi - Rûhu'l Beyân Örneği -*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: y.y., 1304.
- Aşıkkutlu, Emin. "Kırâat İlminin Temellendirilmesinde Ahrufî Seb'a Hadisi -Tahric, Tahlil ve Değerlendirme-". *İslamî İlimler Araştırma Vakfı* 37 (2001).
- Aydın, Atik. "Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 271-293.
- Başkan, Ömer. *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcîhi -el-Muharraru'l Vecîz Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Bayraktutan, Osman. "Kıraatlerin Tevatürü Bağlamında Tenkid Meselesi". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (2014), 41-69.
- Birişik, Abdulhamit. *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. "et-Teyisîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/51. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2012.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh (Tâcü'l-luga ve sihâhü'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2008.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyîd eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. y.y., ts.
- Çetin, Abdurrahman. *Kuran Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 21. Basım, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2010.
- Dabba', Ali Muhammed ed-. *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kırâe*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1999.
- Dağ, Mehmet. *İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dağ, Mehmet. "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-". *Marife* 2 (2007), 57-110.
- Dağ, Mehmet. "Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği". *Gümüşhanevî Üniversitesi Yayınları (I.Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî Sempozyumu)*, 443-452.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Sâid. *et-Teyisîr fî'l-kırâati's-seb'.* thk. Halef b. Hamûd b. Sâlim eş-Şağdelî. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 2015.

- Derin, Süleyman. "Süfî Tefsir Anlayışı ve Kırâat İlişkisi". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* 4 (2002), 337-344.
- Dimyâtî, Ahmed Bennâ . *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbaate aşer*. thk. Şa'bân Muhammed İsmail. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Ebû Amr, Osmân b. Sa'îd . *el-İdgâmu'l-kebîr*. ed. Abdurrahman Hasenü'l-Ârif. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2003.
- Ebû İshak İbrahim b. Serî, ez-Zeccâc. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdü'l-Celîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408.
- Ebû Şâme Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn b. İbrâhim. *İbrâzü'l-meânî min Hirzi'l-emânî fi kırâati's-Seb'a*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981.
- Ebû Zür'a, Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele. *Hucetü'l-kırâât*. ed. Saîd el-Afgânî. Beyrut: er-Risâle, 1997.
- Efendi, Muhammed Emin. *Umdetü'l-hullân fi izâhi zübdeti'l-irfân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- İbn Atıyye, Abdülhak b. Gâlib. *Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cüzeyy, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gırnâtî. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. y.y., 1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû 'Abdillâh el- Huseyn b. Ahmed. *İ'râbu'l kırâati's-seb' ve 'ilelihâ*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyy, 1997.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. El-Abbâs. *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-Tefsîr*. Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: y.y., 1980.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdülganî. *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtira min tarîkayi's-şâtıbiyyeti ve'd-dürrati*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyy, ts.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2004.
- Karasakal, Şaban. *Kur'ân'ın İşârî Yorumu*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Koca, Ferhat. "Mantûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/31-33. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Koca, Ferhat. "Mefhum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/350-353 Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed . *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. A. b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: OTTO, 2016.

- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne an me'âni'l-kırâât*. thk. Abdülfettâh İsmail Şilbî. Kâhire: Dâru Nahda, 2010.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *Kitâbü't-Tefsira fi'l-kırâati's-seb'a*. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Keşf 'an vucûhi'l-kırâati's-Seb' ve ilelihâ ve hıccihâ*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Mesûl, Abdü'l-Alî. *Mu'cemu mustalahâti'l-ilmî'l-kıraati'l-Kur'âniyye ve mâ yetealleku bihî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1991.
- Nesefî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, 1. Basım, 1998.
- Pâluvî, Hâmid b. Hâce Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân fi vucûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: y.y., ts.
- Pânîpetî, Kâdî Muhammed Senâullah. *Tefsiru'l-Mazharî*. 10 Cilt. Pakistan: el-Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1992.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredâtu fi ğarîbi'l-Kur'ân*. çev. Abdullah Güneş. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm . *Tefsîru's-Semerkandî, (Bahru'l-Ulûm)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Suyûtî, Celâlüddîn . *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2008.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Kâdî Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî . *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türki. 25 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Taşpınar, Kadir. "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde Kıraatlara Yaklaşımı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020).
- Temel, Enes. *Kırâat İlminde Usûle Dâir Üç Mesele: İsti'aze, Besmele ve İdğâm*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatında Vakıf ve İbtidâ*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Tetik, İbrahim. "Kıraat Tedrisinde Rumuzât". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993).
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. İbrahim Atve. 6 Cilt. Mısır: y.y., 2. Basım, 1975.
- Tosun, Necdet. "Senâullah Pânîpetî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yüksel, Yakup. "Muhammed Senâullah Panipetî ve Tefsiru'l- Mazharî Adlı Eseri". *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (15 Nisan 2016), 107-122.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân . *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*,. çev. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: er-Risâle, 1988.
- Zemahşerî, Cârullâh, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer . *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2009.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1984.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm . *Menâhilu'l-irfân*. 2 Cilt. y.y., ts.